

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Національний авіаційний університет
Ahi Evran University (Turkey)
TESOL – Ukraine

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ В МОВІ І КУЛЬТУРІ

Збірник наукових праць

Київ 2019

УДК 821.09(100)(082)
НЗ5

Національна ідентичність в мові і культурі: збірник наукових
НЗ5 праць / за заг. ред. А.Г. Гудманяна, О.Г. Шостак. - К.:Талком, 2019. - 318
с.

ISBN 978-617-7685-68-4

Збірник містить тексти доповідей XII Міжнародної конференції з питань національної ідентичності в мові і культурі, що відбулася 22-23 травня 2019 року на кафедрі іноземних мов і прикладної лінгвістики факультету лінгвістики та соціальних комунікацій Національного авіаційного університету (м. Київ, Україна).

УДК 821.09(100)(082)

Головний редактор:

А.Г. Гудманян, доктор філологічних наук, професор
(Національний авіаційний університет, Україна)

Редакційна колегія:

Е. Акіллі, доктор філософії (Історія), академік

Агі Євран університет, Киршехір (Туреччина)

О. В. Артюшкіна, кандидат наук з лінгвістики, доцент
(Університет Жан Мулен Ліон 3, Франція)

Н. О. Висоцька, доктор філологічних наук, професор
(Київський національний лінгвістичний університет, Україна)

Р. І. Дудок, доктор філологічних наук, професор
(Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна)

Ю. Л. Мосенкіс, доктор філологічних наук, професор,
(Київський національний університет імені Тараса Шевченка,
Україна)

А. І. Раду, кандидат філологічних наук, доцент
(Львівський національний університет імені Івана Франка, Україна)

А. В. Чеснокова, професор
(Київський університет імені Бориса Грінченка, Україна)

О. Г. Шостак, кандидат філологічних наук, доцент
(Національний авіаційний університет, Україна)

С. М. Ягодзінський, доктор філософських наук, професор
(Національний авіаційний університет, Україна)

*Рекомендовано до друку Вченою радою факультету лінгвістики та соціальних комунікацій
Національного авіаційного університету (протокол № 3 від 15 травня 2019 р.)*

ISBN 978-617-7685-68-4

© Колектив авторів, 2019

© Національний авіаційний університет, 2019

А. М. Поповський

доктор філологічних наук, професор

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

м. Дніпро

ЩО ВІДОМО ПРО ШАПКУ І ШАПКОВІ ПРИЗВИЩА

1. Вивчення прізвищ – вельми складний процес, зумовлений багатоманітням і специфікою антропонімічного матеріалу, притаманного для кожного ареалу України. Лексичною базою прізвищ виступають характерні для всієї української системи розряди онімної лексики й семантичні групи апелятивів. Прізвища з компонентом **-шапк** відноситься до лексико-семантичної групи назв побутових предметів – головних уборів. Найбільшу групу в творенні українських прізвищ формують одноосновні назви людей за професією: *Шапар, Шапалюк, Шапка, Шапко, Шапочка, Шапов, Шапкін, Шапков, Шапоренко, Шапуренко, Шапортик, Шапочник, Шапошник, Шапочкін, Шапошников, Шапошників* ; *Шаповал, Шаповаленко, Шаповалів, Шаповалик, Шаповалов, Шаповалюк, Шаповалянчин*; рідше – за зовнішніми ознаками (*Чорношапка*) та особливостями носіння (*Кривошапка*).

2. Значна кількість прізвищ із цим компонентом має складну (двоосновну) будову: *Білошапка, Білошапко, Верхошапка, Красношапка, Кривошапка, Рябошапка, Сивошапка*. Вони представляють собою прізвицькові-композиції, утворені синтаксико-морфологічним способом, які легко переходили до розряду прізвищ, але на відміну від односкладних вони виразніше характеризують зовнішність чи вдачу, виокремлюючи специфічні риси людини. Наведені вище приклади тотожні прізвицькам з атрибутивним значенням, в яких перший компонент виражає певну ознаку, а другий – називає суб'єкт. Здебільшого іменникова основа приєднується до основ якісних прикметників на позначення кольорів матеріалу головного убору: *Біло+шапка, Білошапко, Білошапенко, Красношапка, Рябошапка, Сивошапка, Чорношапка*; рідше трапляються поєднання з прикметниками, що характеризують

положення об'єкта відносно простору: *Верхошапка, Низькошапка, Низькошапкін*, чи недотримання звичаєвих традицій: *Нездіймишапка, Нездоймишапка*; форми головного убору: *Долгошапка, Долгошапко, Кривошапка, Кривошапко, Кривошан, Кривошапов, Кривошлик, Кривошликов*; відсутність головного убору, що вказує на убогість чи звичку щодо носіння головного убору: *Безшапкний, Безшапченко*.

3. До цього класу українських антропонімів належать і мовні одиниці південно-західних та поліських (північних) діалектних масивів, які тотожні за семантикою, але різні за твірними основами: *Бирченко* < "шапка з овечої шкіри", шапка-бирка [Грінч., I :56; ЕСУМ, I : 185], *Бараниця* < бараниця "шапка з сірої смушки" [Фаріон:140], *Джумира* < "шапка з ягнячої шкіри, ззаду трохи загнута» Ж; – очевидно результат видозміни форми гамэра (<*гамэра) «в'язана шапка у вигляді усіченого конуса» (ЕСУМ 2 : 54), *Клепан* < клепаня (клепані) "чоловіча зимова шапка (переважно хутряна)" [Фаріон: 206], *Кучма* < кучма "висока бараняча шапка" (ЕСУМ, 3: 168), *Кривошлик* < криво+ шлик "кругла, опушена хутром шапка" (ЕСУМ, 6: 438), *Чапка* < чапка "шапка" [Фаріон: 307].

4. Ця мовна номінація стала складовою частиною українських фразеологічних одиниць сучасного народного мовлення, як-от: **Згубити шапку.** Втратити розум. *Єм Жт. Між які народи попадеш, того й шапку надівай.* Дотримання звичаїв. *Ов Жт. Набалакати, що й за пазухою не сховаєш і в шапку не збереш.* Плітки. *Ов. Жт. Надінь шапку на рожен, що то вдвох, то не їден.* Удвох веселіше. *Ча Жт. На злодієві шапка горить.* Видавати себе поведінкою. *НВ Жт. Одягнути глуху шапку і сліпі окуляри.* Терплячість у подружньому житті. *Жт Жт. По Сеньці шапка.* Про відповідність між людьми. *Жт Жт. По шапці стрічають, а по ющі проводжають.* Про сім'ю судять по дружині. *Ов Жт. Привіт тобі в шапку.* Небажання з кимось спілкуватися. *Ов Жт. Прийти на розбір шапок.* Запізнитися. *Нр Жт. Так просили, так не*

пускали – з хати шапку викидали. Небажана людина. *ВВ Жт. Хоч в шапку бий.* Безрезультатно. *Бр Жт. Хоч з шапки вбийся.* Безрезультатно. *Бр Жт.* [Доброльожа: 192-193], а також у творчій практиці майстрів художнього слова для оновлення фразеологічних одиниць: *Старий Дубечанець запив. У безпутньої Ульки уже другий день він тягне чарку, закушує солоним перестояним огірком і ні перед ким не ломить шапки.* – *Плювати мені на всіх з високої дзвіниці. Своє п'ю* (М. Стелмах); творення літературних антропонімів: «*Вернишапка* був дрібний базарний облакат (адвокат – А.П.)» (М.Чернявський), *Низькошапка* (Й. Струцюк) тощо.; озаглавлення художніх творів (М. Левицький «*Шапка*») та періодики ЗМІ: «*Кандидат в президенти нагріб у Давосі купу безплатних шапок: початок як у Януковича*», «*Президент привіз з Давосу 400 мільйонів інвестицій, а Шевченко – чотири шапки, а Тимошенко – нуль*», і зовсім зрідка використовувалися як псевдоніми: *Сивошапка* (Кость Вороновський).

5. Слово *шапка* в різножанрових текстах розкриває глибоке смислове навантаження соціальних прошарків українського суспільства – від селянина до гетьмана України Богдана Хмельницького, висвітлює звичаєві традиції в різних історико-побутових умовах і окреслює механізми утворення прізвиськ на основі яких функціонують сучасні прізвища і навпаки – творяться прізвиська (див. В.Чабаненко. Прізвиська Нижньої Наддніпрянщини (словник): У 2-х кн. – Запоріжжя, 2005). Ця лексична одиниця в художніх творах, окрім образної характеристики літературних персонажів, дошкульного гумору, прислів'я, загадки, акумулює високодуховну символіку (напр. твір В.Шкляра «Залишенець» та ін.), зберігає пам'ять про тих носіїв "шапкових прізвищ", яких забрала комуністична смерть цілими родинами у роки радянських голодоморів, другої світової війни, сталінських репресій і нинішньої затяжної війни на Донбасі керманічами путінського Кремля.

Література

Доброльожа – Доброльожа Г. М. Фразеологічний словник говірок Житомирщини / Г.М. Доброльожа. – Житомир: ПП Туловський, 2010. – 404 с.

Фаріон – Фаріон І. Українські прізвищеві назви Прикарпатської Львівщини наприкінці XVIII – початку XIX століття (з етимологічним словником) / І.Фаріон– Львів: Літопис, 2001. – 371 с.